

بررسی بخش بخوان و بیندیش کتاب‌های فارسی دوره دوم ابتدایی از منظر توجه به

مؤلفه‌های اقتدار و آزادی

علی شیروانی شیرینی*

مجید کوثری**

عباس عباسی چلچله***

چکیده

هدف از پژوهش حاضر تحلیل محتوای بخش بخوان و بیندیش کتاب‌های فارسی دوره دوم ابتدایی از منظر توجه به مؤلفه‌های اقتدار و آزادی است. روش این پژوهش توصیفی - تحلیلی است. نمونه مورد تحلیل در این پژوهش شامل ۱۸ داستان بخش بخوان و بیندیش کتاب‌های فارسی دوره دوم ابتدایی در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۰ است. جمع‌آوری داده‌ها به روش اسنادی و روش تجزیه و تحلیل داده‌ها، تحلیل محتوا و با بهره‌گیری از آمار توصیفی است. یافته‌ها نشان می‌دهد از بین ۱۰۴ جلوه‌گری شناسایی شده در کتاب‌های فارسی دوره دوم ابتدایی، ۶۴/۴ درصد به مؤلفه‌های آزادی بخش تأکید داشتند. همچنین از بین ۱۰۴ جلوه‌گری شناسایی شده در کتاب‌های فارسی دوره دوم ابتدایی، ۳۵/۶ درصد به مؤلفه‌های اقتدارگرا تأکید داشتند. تحلیل داستان‌های بخش بخوان و بیندیش کتاب‌های فارسی دوره دوم دبستان، نشان داد که از نظر عددی، توجه بیشتری به مؤلفه‌های آزادی بخش شده است که چنین ظرفیتی در داستان‌ها از

* گروه آموزش علوم تربیتی، فلسفه تعلیم و تربیت، استادیار، دانشگاه فرهنگیان، صندوق پستی - ۸۸۸ ۵۶۴۴۱ تهران، ایران ali_shiravani@cfu.ac.ir (نویسنده‌ی مسئول)

** استادیار، علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، صندوق پستی - ۸۸۸ ۵۶۴۴۱ تهران، ایران.

majidkowsary@yahoo.com

*** دانش‌آموخته کارشناس ارشد علوم تربیتی، آموزش ابتدایی، دانشگاه فرهنگیان، صندوق پستی - ۸۸۸ ۵۶۴۴۱ تهران، ایران.

تاریخ پذیرش مقاله:

تاریخ دریافت مقاله:

جهت مختلف شناختی، عاطفی، هنری، اخلاقی و تربیتی حایز اهمیت است و زمینه‌ساز حرکت کودک از وابستگی به استقلال فکری، انتخاب‌گری و قدرت تصمیم‌گیری کودکان می‌شود. به گردآوران و مؤلفین کتاب‌های درسی پیشنهاد می‌شود که هم در انتخاب و گزینش داستان‌ها، و هم در تألیف و بازنویسی داستان‌ها، از عناصر و شگردهای داستانی که تأمین‌کننده آزادی کودک است، اهتمام ورزند.

واژه‌های کلیدی: بخوان و بیندیش، کتاب‌های درسی فارسی دبستان، مؤلفه‌های اقتدار و آزادی

۱. مقدمه و بیان مسئله

محتوای آموزشی یکی از ارکان و عناصر اصلی در فرایند یادگیری در نظام آموزشی است. در واقع، محتوای آموزشی به منزله حلقه ارتباطی بین اهداف غایی آموزشی و مجموعه‌ای از دانش، بینش، و مهارت‌ها است. لذا اهمیت این مسئله بسیار زیاد است به ویژه در نظام‌های آموزشی متمرکز که از کتاب‌های درسی یکسان و به طور همزمان برای همه دانش‌آموزان مناطق مختلف کشور و در ابعادی وسیع استفاده می‌شود (حسن مرادی، ۱۳۸۸). از آنجایی که در مقطع ابتدایی میزان شکل‌گیری شخصیت و هویت در کودکان و نوجوانان زیاد بوده و متون درسی بر شخصیت کودکان تاثیرگذارند، به اعتقاد برخی از صاحب‌نظران، این دوره مناسب‌ترین فرصت برای تحصیل و یادگیری است و سرآغاز رشد استعداد‌های کودک است (رضازاده، ۱۴۰۰). کتاب‌های درسی در کشور ما نمادی از محتوای برنامه‌درسی می‌باشد، از این رو توجه جدی به کتاب‌های درسی، بهبود و اصلاح آن ضروری است. با توجه به اهمیت ویژه‌ای که کتاب‌های درسی در انتقال ارزش‌ها و هنجارها دارند همواره باید مورد تجزیه و تحلیل نقد و بررسی و تغییر و تحول قرارگیرند (سجادی، ۱۳۹۴).

بهره‌گیری از داستان به عنوان بخشی از محتوای کتاب‌های درسی فارسی در تعلیم و تربیت رسمی و عمومی رایج بوده‌است. از آن جایی که تمایل و رغبت دانش‌آموزان به شنیدن داستان و قصه بسیار است، از داستان به عنوان ابزاری مناسب برای انتقال مفاهیم اخلاقی،

آداب و سنن فرهنگی و اجتماعی و حتی مفاهیم علمی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی استفاده می‌شود. تأثیر آموزشی داستان به حدی است که حتی مطالب علمی و فلسفی را برای کودکان و نوجوانان در قالب داستان بیان کرده‌اند (میرحسینی نیری، ۱۳۹۶). اما این که داستان‌های مورد استفاده در کتاب‌های درسی فارسی دوره ابتدایی به چه میزان به آزادی دانش‌آموز در فهم و تفسیر پیام داستان و نقش و مشارکت کودک در ساخت مفاهیم و پیام‌ها توجه داشته‌اند، مسئله‌ای است که در این پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این پژوهش، پژوهشگر مؤلفه‌های آزادی و اقتدار را با توجه به این که مؤلف دانسته یا ندانسته به چه میزان به آزادی مخاطب و یا اقتدار (اعمال نظر و کنترل‌گری مؤلف) توجه کرده‌است، را در داستان‌های بخش بخوان و بیندیش کتاب‌های دوره دوم ابتدایی مورد بررسی قرار می‌دهد و تلاش می‌کند تا شگردهایی را که نویسندگان داستان‌های بخش بخوان و بیندیش فارسی، در تحقق بخشیدن به نوع نگاه خود به مقوله‌های اقتدار آزادی به کار بردند با توجه به عناصر داستان‌شناسایی و بررسی کند.

چالش آزادی و اقتدار همواره در حوزه‌های مختلفی علمی چون فلسفه، تعلیم و تربیت، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و اجتماعی مورد توجه بوده است. در حیطه ادبیات کودک و نوجوان نیز بحث آزادی و اقتدار از این حیث مورد توجه است که نویسنده و راوی این ادبیات، افرادی بزرگسال هستند و خود کودکان در نوشتن و یا روایت چنین آثاری، نقش و مشارکت ندارند. به نظر می‌رسد به دلایلی چون اقتضائات برنامه‌درسی و اهداف از پیش تعیین شده و فاصله سنی مؤلفان کتاب‌های درسی و دانش‌آموزان، چالش اقتدار و آزادی در ادبیاتی که مخاطب آن دانش‌آموزان دبستانی است، نمود بیشتری دارد. مؤلفان آثار ادبی در کتاب‌های درسی فارسی بیشتر با هدف رعایت اهداف و اصول برنامه‌درس ملی در پی تأثیرگذاری بیشتر روی کودک و انتقال تجارب مفید بشری در حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی و اخلاقی هستند. این خواسته و دغدغه‌مندی مؤلفین ممکن است در برخی موارد، مشارکت کودک در ساخت معنا و در واقع آزادی وی از داشتن فهم و برداشت شخصی از متن را محدود کند.

بررسی پیشینه بحث اقتدار و آزادی در تعلیم و تربیت حاکی از آن است که این مسئله از گذشته بسیار دور مورد توجه مربیان و صاحب نظران این عرصه بوده است. در نظر کنفوسیوس، لازمه پیروی فرزند از پدر، داشتن خوی فرمانبرداری از سوی فرزند است؛ اما فرمانروایی پدر نباید مستبدانه باشد (مایر^۱، ۱۳۹۸). در ایران باستان نیز زرتشت به «آزادی انسان» اندیشه است. در یونان باستان روش گفت و گوی سقراطی، ارج نهادن به آزادی برای یافتن حقیقت است (نقیب زاده، ۱۴۰۰). هربرت^۲ نیز باور داشت که در فرایند تربیت آزادی و اقتدار باید به طور همزمان مورد توجه قرار گیرند (مایر، ۱۳۹۸). کرشناشتاینر^۳، اصول آزادی و اقتدار را از جمله اصول اساسی تعلیم و تربیت دانسته و قائل به آزادی انتخاب کودک و آمیختن متعادل این دو اصل از وابستگی به عدم وابستگی در فرایند پیشرفت کودک است (ژان شاتو^۴، ۱۴۰۰). دیویی نیز با باور به این که اعمال اقتدار در معنای کنترل، موجب واکنش عکس و مقاومت افراد می شود، از محدود ساختن متری به هدف، نظم و برنامه بر حذر می دارد (دیویی، ۱۳۴۱). دیدگاه تربیتی دیگر صاحب نظران همچون پال ناش^۵ (۱۹۶۶)، هری شفیلد^۶ (۱۳۷۵) و دیوید کار^۷ (۲۰۰۴) حکایت از برهم نهی آزادی و اقتدار در فرایندهای تعلیم و تربیت دارد.

پژوهشگرانی چون ویلسون^۸، هانت^۹، نودلמן^{۱۰} و لاکنز^{۱۱} (شیروانی شیری، ۱۳۹۲)، بر این باورند که آثار ادبی کودکان همچون داستان و شعر کودک را مؤلف های بزرگسالان برای کودکان خلق می کنند، بنابراین چنین نوشته ها و آثاری پیرو

1 . Mayer, Fredrick

2 . Herbart, Johann, Friedrich

3 . Kerschensteiner

4 . Chateau, Jean

5 . Nash

6 . Sheffield

7 . Carr, David

8 . Wilson, Melissa B.

9 . Hunt, Peter

10 . Nodelman, Perry

11 . Lukens, Rebecca